

Piotr Marchwicki

Psychospołeczne uwarunkowania stylów przywiązania

Studia Psychologica nr 5, 35-56

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR MARCHWICKI
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

PSYCHOSPOŁECZNE UWARUNKOWANIA STYLÓW PRZYWIĄZANIA

Psychosocial determinants of attachment styles

Abstract

Attachment Styles and Sex, Parents' Education Level, and the Number of Siblings. Continuity of the Attachment Styles from Childhood to Adolescence: An Empirical Research. The present study investigates the links between attachment quality and sex and some variables of the family environment, such as father's and mother's education level, the number of siblings, and the problem of the continuity of the attachment styles from childhood to adolescence. Measures of childhood attachment styles to both parents, adolescent attachment styles, along with a series of personal questions, were completed by a sample of 302 secondary school students (151 girls and 151 boys). When compared with the boys, the girls were less likely to adopt an avoidant attachment style to mother, while they were more likely to adopt secure and anxious/ambivalent adolescent attachment styles. Differences were also observed in the intensity of some attachment styles according to the father's (but not to the mother's) education level: the daughters of fathers with secondary education, in comparison with daughters of fathers with work and university education, tended to show a weaker intensity of both childhood and adolescent insecure attachment styles and a stronger intensity of the secure adolescent attachment style. Moreover, girls and boys with siblings were less likely to exhibit insecure (especially avoidant) childhood attachment styles to both parents than those who had no siblings. Both sexes seemed moderately likely to continue attachment models from childhood to adolescence.

W nurcie badań nawiązujących do teorii przywiązania J. Bowlby'ego (1969, 1973, 1980), które dotyczą problematyki indywidualnych różnic w przywiązaniu, można wyróżnić dwa zasadnicze kierunki. Pierwszy koncentruje się na badaniu związków zachodzących między stylami przywiązania, określającymi indywidualne różnice w modelu przywiązania, a zmiennymi z różnych obszarów zainteresowania psychologii, m.in. psychologii osobowości, psychologii społecznej, psychologii rozwojowej, psychopatologii, psychologii religii. Drugi kierunek obejmuje prace nad zagadnieniami związanymi z samymi stylami przywiązania, do których należą: identyfikacja źródeł pochodzenia indywidualnych różnic w przywiązaniu, ciągłość stylów przywiązania na przestrzeni życia ludzkiego, ciągłość międzypokoleniowa stylów przywiązania, wymiary leżące u podłoża przywiązania, typologiczna lub wymiarowa interpretacja stylów przywiązania i in.

Omawiane w niniejszym opracowaniu badania wpisują się w drugi z wymienionych nurtów. Zagadnienie związku stylów przywiązania z płcią, wykształceniem rodziców i liczbą rodzeństwa można zaliczyć do problematyki identyfikacji źródeł pochodzenia indywidualnych różnic w przywiązaniu. Problem ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do adolescencji należy natomiast do problematyki ciągłości modelu przywiązania w ciągu życia ludzkiego. Badania zostały podjęte w celu dostarczenia kolejnych elementów pozwalających na dalsze pogłębienie wiedzy w zakresie odnośnych problemów, a także w celu potwierdzenia na polskim obszarze kulturowym wyników badań prowadzonych gdzie indziej.

1. TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

1.1. ROZWÓJ TEORII PRZYWIĄZANIA

Teoria przywiązania J. Bowlby'ego (1969, 1973, 1980) powstała jako teoretyczna podstawa do wyjaśnienia zaburzeń emocjonalnych u małych dzieci odseparowanych od matek w wyniku hospitalizacji, umieszczenia np. w domu dziecka, śmierci matki itp. Nawiązując do własnych doświadczeń w pracy klinicznej oraz do badań etologów, J. Bowlby wysunął tezę, że w każdym z nas istnieje uwarunkowana biologicznie tendencja do tworzenia silnych więzi emocjonalnych z innymi ludźmi, która rozwinęła się u człowieka w środowisku jego przystosowania ewolucyjnego. Do zachowań związanych z przywiązaniem zaliczają się wszystkie te zachowania, przez które jednostka utrzymuje lub poszukuje bliskości innej konkretnej i preferowanej przez nią jednostki, z reguły matki, w celu otrzymania pociechy i ochrony. Prowadzą one normalnie do powstania więzi uczuciowej między dzieckiem i matką, a potem również między dzieckiem i innymi bliskimi członkami rodziny. Zaburzenia we właściwym rozwoju więzi przywiązania są natomiast jednym z czynników prowadzących do powstania różnego rodzaju zaburzeń emocjonalnych.

Ważny krok w rozwoju teorii przywiązania stanowiło wyjście nawiązujących do niej badaczy poza początkowe zainteresowanie dziećmi dotkniętymi sytuacjami traumatycznymi i objęcie badaniami normalnych dzieci z populacji nieklinicznej. Doprowadziło to do odkrycia przez M. Ainsworth i in. (1978; Ainsworth, Witting, 1969) stylów przywiązania niemowląt do matek, to jest modeli zachowań związanych z przywiązaniem określających indywidualne różnice w jakości więzi przywiązania: bezpiecznego stylu przywiązania, czyli modelu optymalnego i normatywnego, będącego wyrazem zdrowego i niezakłóconego rozwoju więzi między dzieckiem a matką, oraz dwóch stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania, stylu unikającego i stylu lękowo-ambivalentnego.

Badania nad stylami przywiązania, prowadzone początkowo wśród niemowląt i dzieci w wieku przedszkolnym – zasadniczo przy zastosowaniu metod obserwacyjnych – zostały następnie rozszerzone także na młodzież w okresie dorastania i na osoby dorosłe. W przypadku młodzieży i dorosłych pomiarem objęto nie tylko model przywiązania do rodziców, ale i style przywiązania do partnera w bliskim związku uczuciowym (np. partnera w miłości romantycznej, współmałżonka, przyjaciela). W badaniach tych do pomiaru stylów przywiązania stosuje się

głównie wywiad kliniczny lub metodę kwestionariusza (Bartholomew, Shaver, 1998; Simpson, Rholes, 1998).

1.2. ŹRÓDŁA INDYWIDUALNYCH RÓŻNIC W JAKOŚCI WIĘZI PRZYWIĄZANIA

Odkrycie stylów przywiązania dzieci do matek postawiło w centrum uwagi badaczy problem identyfikacji czynników wpływających na ich powstanie. Wyniki badań korelacyjnych i eksperymentalnych wskazują na jakość opieki nad dzieckiem jako główny czynnik odpowiedzialny za powstawanie indywidualnych różnic w przywiązaniu.

J. Belsky (1999) dokonał przeglądu wyników kilkudziesięciu prac poświęconych omawianemu problemowi. Wynika z nich, że bezpieczny styl przywiązania wykazuje związek z takimi wymiarami opieki matczynej, jak: szybkie reagowanie na okazywany przez dziecko stres, umiarkowana i odpowiednia stymulacja dziecka, synchronizacja w interakcji matka-dziecko, ciepło i zaangażowanie w opiekę nad dzieckiem. Styl unikający wykazuje związek z nadmierną stymulacją dziecka przez matkę, intruzywnością i nadmiernym kontrolowaniem, a styl lękowo-ambiwalentny – z opieką o cechach obojętności i niewrażliwości na potrzeby dziecka oraz brakiem zaangażowania.¹

Zachodzenie związku przyczynowego między jakością opieki nad dzieckiem i jakością przywiązania dokumentują badania eksperymentalne, w których matki z grupy kryterialnej były poddawane oddziaływaniu, którego celem było zwiększenie ich wrażliwości w opiece nad dzieckiem. Np. D. van den Boom (1990) podaje, że w cztery miesiące po przeprowadzeniu oddziaływania eksperymentalnego wskaźnik dzieci o stylach przywiązania, będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania, wyniósł w grupie kryterialnej tylko 28%, podczas gdy w grupie kontrolnej – aż 68%.²

Oprócz jakości opieki nad dzieckiem wyniki przeprowadzonych badań wskazują również na inne czynniki odpowiedzialne za indywidualne różnice w przywiązaniu. B. E. Vaughn i K. K. Bost (1999) dokonali przeglądu rezultatów wielu prac poświęconych związkom między temperamentem dziecka i jakością więzi przywiązania. Wskazują one na pośredni wpływ temperamentu na jakość przywiązania przez oddziaływanie na jakość interakcji matka-dziecko. Nie jest to jednak wpływ całkowicie determinujący. Innymi słowy, dzieci bardziej trudne, bardziej reaktywne emocjonalnie i bardziej podatne na stres mogą stanowić wyzwanie dla wrażliwości i dostępności matki, co z kolei może prowadzić do obniżenia poziomu opieki nad dzieckiem i rozwoju stylu będącego wyrazem zaburzonej więzi przywiązania. Nie jest jednak wykluczone, że dostatecznie wrażliwa i dostępna matka może efektywnie stawić czoło wyzwaniu, jakie stanowi opieka nad temperamentalnie trudnym dzieckiem, i dostarczyć

---

¹ Chociaż matka pozostaje dla dziecka postacią pierwszoplanową, przywiązuje się ono także do ojca i innych osób z najbliższej rodziny, a później nawet do opiekunów spoza grona rodzinnego (Bowlby, 1969). Również w tych przypadkach został stwierdzony związek między jakością przywiązania dziecka i jakością opieki ze strony danej osoby. Związek ten jest jednak słabszy niż związek między jakością przywiązania dziecka do matki i jakością interakcji matka-dziecko (Belsky, 1999).

² Odnośnie do wyników badań eksperymentalnych dotyczących związku jakości przywiązania u dziecka z jakością opieki ze strony matki zob. przegląd M. H. van Ijzendoorn i in. (1995).

mu opieki o takiej jakości, że rozwinięto bezpieczny styl przywiązania (Belsky, 1999; Belsky i in., 1995).³

Ostatnio bada się również związek, jaki z jakością przywiązania mają bardziej odległe czynniki, do których należą stopień zdrowia psychicznego matki i ojca, jakość relacji małżeńskiej między rodzicami oraz stopień wspierania matki przez inne niż mąż osoby (np. przyjaciele, rodzina) i instytucja. Czynniki te wywierałyby wpływ na model przywiązania dziecka nie bezpośrednio, ale – podobnie jak w przypadku temperamentu dziecka – pośrednio, przez wpływ na jakość interakcji między dzieckiem i rodzicami. Wyniki przeprowadzonych dotychczas badań wskazują, że dzieci, których rodzice wykazują wyższy wskaźnik zdrowia psychicznego, są bardziej zadowoleni ze swojego życia małżeńskiego, doznają większego wsparcia ze strony przyjaciół, rodziny, sąsiadów i instytucji, z większym prawdopodobieństwem rozwiną bezpieczny styl przywiązania do matki i ojca, niż dzieci, których rodzice wykazują niższy wskaźnik zdrowia psychicznego, szczególnie, których matki cierpią na depresję, są mniej zadowoleni ze swojego życia małżeńskiego i doznają w mniejszym stopniu wsparcia ze strony innych osób i instytucji (Belsky, 1999; Belsky, i in. 1995).

J. Belsky (1999; Belsky i in., 1995) zauważa, że temperamentu i wymienionych zmiennych psychospołecznych nie można rozpatrywać jako działających niezależnie od siebie, lecz na zasadzie interakcji. Np. dziecko temperamentalnie trudniejsze do opieki z większym prawdopodobieństwem rozwinięto jeden ze stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania, jeśli jego matka cierpi na depresję i jej życie z mężem jest konfliktowe, niż dziecko równie trudne temperamentalnie, którego matka nie przeżywa stanów depresyjnych i doświadcza wsparcia ze strony małżonka.

1.3. CIĄGŁOŚĆ STYLÓW PRZYWIĄZANIA W CAŁYM ŻYCIU LUDZKIM

Jednym z ważniejszych punktów teorii J. Bowlby'ego (1980) jest założenie, że chociaż zachowania związane z przywiązaniem są najbardziej widoczne i intensywne w pierwszych latach życia, to można je obserwować w ciągu całego życia ludzkiego. J. Bowlby (1988) zakłada ponadto, że rozwinięty w pierwszych miesiącach i latach schemat zachowań związanych z przywiązaniem jest własnością danej osoby nie tylko w dzieciństwie, ale również w dalszych fazach rozwojowych.

Problemowi ciągłości stylów przywiązania poświęconych zostało wiele badań, których wyniki zostaną omówione poniżej, głównie na podstawie o obszernego przeglądu J. C. Rothbard i P. R. Shavera (1994). W celu stwierdzenia ciągłości stylów przywiązania w okresie dzieciństwa mierzono dwukrotnie, w odstępie kilku miesięcy, styl przywiązania niemowląt do matek. Otrzymane wyniki wskazują na zasadniczą ciągłość stylów przywiązania w ciągu branego pod uwagę okresu,

---

³ Wyniki ostatnich badań nad temperamentem dzieci w pierwszych miesiącach życia wskazują, że wbrew obiegowej opinii, temperament nie jest czymś niezmiennym i w zależności od cech środowiska rodzinnego, w tym od jakości opieki ze strony rodziców, może ulegać zmianie w kierunku mniejszej lub większej reaktywności emocjonalnej. Zaobserwowane związki między temperamentem a jakością przywiązania mogą więc odzwierciedlać wpływ cech środowiska rodzinnego, przede wszystkim jakości opieki ze strony rodziców, jednocześnie na przywiązanie i temperament. Interpretacja ta zakłada w konsekwencji niezależność obu wymiarów (Belsky, 1999; Belsky i in., 1995; Vaughn, Bost, 1999).

przy czym otrzymane współczynniki zgodności klasyfikacji modelu przywiązania wynoszą średnio ok. 80%. Inna grupa badań dotyczy związków stylów przywiązania mierzonych w wieku od 12 do 18 miesięcy z mierzonymi w wieku od 2 do 6 lat różnymi zmiennymi określającymi poziom funkcjonowania psychospołecznego dziecka. Generalnie, zaobserwowano przewidywane teoretycznie związki stylów przywiązania z cechami osobowości i kompetencjami społecznymi. I tak, dzieci o bezpiecznym stylu przywiązania są oceniane wyżej na zmiennych uważanych za bardziej pożądane i pozytywne (np. zdrowsze psychicznie, bardziej zrównoważone emocjonalnie, bardziej posłuszne, wytrwałe itd.), natomiast dzieci o stylach unikającym i lękowo-ambivalentnym – na zmiennych uważanych za mniej pożądane i negatywne (np. trzymające się na uboczu, bierne, bardziej agresywne itd.). Podobne związki między stylami przywiązania a funkcjonowaniem psychospołecznym, przemawiające za zasadniczą ciągłością stylów przywiązania otrzymano też w tych nielicznych badaniach podłużnych, które były kontynuowane aż do wieku 10-11 lat.

Zostały jednak również zaobserwowane czynniki, które, przynajmniej czasowo, mogą przyczynić się do przerwania ciągłości modelu przywiązania. Głównym czynnikiem, wpływającym na zmianę stylu przywiązania z bezpiecznego w kierunku stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania, wydają się stresujące wydarzenia lub zmiany w środowisku rodzinnym, które przyczyniają się do obniżenia stabilności w opiece nad dzieckiem. Czynnikiem wpływającym natomiast na zmianę w kierunku odwrotnym może być nabywanie przez młode i niedoświadczone matki wprawy w opiece nad małym dzieckiem oraz otrzymywanie przez nie większego wsparcia ze strony przyjaciół i innych członków rodziny (Rothbard, Shaver, 1994).

J. C. Rothbard i P. R. Shaver (1994) analizują wyniki trzech grup badań, których wyniki wydają się pośrednio dowodzić ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do wieku dojrzałego: a) badania, których wyniki wskazują na zgodność międzypokoleniową modelu przywiązania; b) prace, w których zaobserwowano teoretycznie oczekiwane związki między stylem przywiązania do partnera w miłości romantycznej i charakterem opisywanych retrospektywnie relacji z rodzicami w dzieciństwie; c) badania, w których stwierdzono podobne zależności między stylami przywiązania osób dorosłych i zmiennymi określającymi funkcjonowanie psychospołeczne jednostki, jak te, które zostały zaobserwowane u dzieci.

Należy zaznaczyć, że otrzymane rezultaty wskazują w sposób pośredni jedynie na ogólny trend do ciągłości modelu przywiązania od dzieciństwa do okresu życia dorosłego. Zmiany w stylu przywiązania u osób dorosłych są możliwe, a do czynników, które mogą wpływać na przerwanie ciągłości, należą różne zmiany w najbliższym otoczeniu danej osoby oraz dłuższe relacje z partnerem, stanowiące wyzwanie dla posiadanego przez daną osobę modelu przywiązania. Np. relacje z partnerem o przywiązaniu bezpiecznym mogą wpłynąć na zmianę modelu przywiązania w kierunku większego bezpieczeństwa u osoby o przywiązaniu unikającym.

Zasadniczą ciągłość stylów przywiązania u osób dorosłych, z możliwością jednak zmian w niektórych przypadkach, potwierdzają również wyniki badań podłużnych przeprowadzonych przez E. C. Klohnena i S. Berę (1998). Objęły one

100 kobiet, które w ciągu ponad 30 lat poddawane były badaniom z zastosowaniem kwestionariuszy i wywiadów. Podczas ostatniego badania, w wieku 52 lat, uczestniczki zostały również diagnozowane ze względu na styl przywiązania do partnera w miłości romantycznej, co pozwoliło ocenić różnice zachodzące w mierzonych wcześniej wymiarach osobowości, funkcjonowaniu w relacjach małżeńskich, doświadczeniach w dzieciństwie itd. ze względu na styl przywiązania. Otrzymane wyniki wskazują raczej na ciągłość różnic w mierzonych zmiennych dla osób o różnych stylach przywiązania, co dowodzi, według autorów, ciągłości samych stylów. Ciągłość ta jednak nie jest doskonała, co wskazuje jednocześnie na możliwość zmiany modelu przywiązania.

2. CEL BADAŃ I HIPOTEZY

Podjęte badania mają na celu zbadanie różnic w nasileniu stylów przywiązania – konkretnie, mierzonych retrospektywnie stylów przywiązania do rodziców w dzieciństwie i stylów aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji – w zależności od płci osób badanych, poziomu wykształcenia rodziców i liczby posiadanego rodzeństwa. Zakłada się przy tym, że płeć i wymienione zmienne środowiska rodzinnego wykazują związek z jakością rozwiniętej więzi przywiązania. Retrospektywny pomiar stylów przywiązania do rodziców w dzieciństwie i stylów aktualnego przywiązania do rówieśników pozwala również uwzględnić w badaniach problem ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do adolescencji.

W badaniach zostało przyjęte wymiarowe podejście do pomiaru stylów przywiązania.⁴

Hipoteza 1. Zachodzą istotne różnice w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od płci respondentów.

Hipoteza 2. Zachodzą istotne różnice w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od poziomu wykształcenia matki i ojca.

Hipoteza 3. Zachodzą istotne różnice w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od liczby posiadanego rodzeństwa.

Hipoteza 4. Zachodzi zasadnicza ciągłość stylów przywiązania od dzieciństwa do okresu dorastania, której wyrazem są: a) dodatnie korelacje między unikającymi i lękowo-ambiwalentnymi stylami przywiązania do rodziców i odpowiadającymi im unikającym i lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania do rówieśników; b) ujemne korelacje między unikającymi i lękowo-ambiwalentnymi stylami przywiązania do rodziców i bezpiecznym stylem przywiązania do rówieśników.

---

⁴ Większość autorów prowadzących badania nad stylami przywiązania przyjmuje podejście typologiczne do ich pomiaru. R. C. Fraley i N. G. Waller (1998) przeprowadzili badania mające na celu potwierdzenie trafności tego podejścia. Przy zastosowaniu dwóch metod analizy taksometrycznej, MAMBAC i MAXCOV-HITMAX, autorzy ci wykazali, że różnice w przywiązaniu osób dorosłych nie mają rozkładu jakościowego, lecz ilościowy, tak na poziomie jawnym, jak i ukrytym. K. A. Brennan i in. (1998, s. 68) komentując wyniki prac R. C. Fraleya i N. G. Wallera, stwierdzają, że „podział na kategorie uczestników badań nie jest konieczny, jeśli używa się dymensjonalnych instrumentów pomiarowych; używanie kategorii zamiast skal ciągłych prowadzi do utraty statystycznej mocy i precyzji pomiaru. Biorąc pod uwagę, że Fraley i Waller nie znaleźli żadnego dowodu dla kategoryjnej natury stylów przywiązania, stosowanie takich narzędzi pomiarowych uzasadnia jedynie wygoda badacza”.

3. METODY

W celu weryfikacji przyjętych hipotez zostały zastosowane następujące metody pomiarowe: polska adaptacja kwestionariusza *Experiences in Close Relationship* (ECR) K. A. Brennana i in. (1998), polski przekład trzech spośród pięciu skal *Attachment Style Questionnaire* (ASQ) J. A. Feeney i in. (1994) oraz pytania biograficzne. Adaptacja kwestionariusza ECR oraz przekład skal kwestionariusza ASQ zostały przeprowadzone przez autora niniejszego opracowania.

A. Polska adaptacja kwestionariusza *Experiences in Close Relationship* (ECR) K. A. Brennana i in. (1998) przystosowana do retrospektywnego pomiaru stylów przywiązania do matki i do ojca w dzieciństwie (zob. Aneks 1). Kwestionariusz ECR przeznaczony jest do pomiaru wymiaru unikania (skala *Avoidance*) i wymiaru lęku (skala *Anxiety*) w przywiązaniu do partnera w związku romantycznym. Przy konstrukcji kwestionariusza, jego autorzy nawiązali do koncepcji K. Bartholomew (1990; zob. też Bartholomew, Horowitz, 1991; Griffin, Bartholomew, 1994), która zaproponowała teoretyczny model przywiązania, obejmujący cztery prototypy przywiązania (przywiązanie bezpieczne, zatroskane, rezygnujące i lękowe)⁵ określane przez dwa leżące u ich podłoża wymiary: model innych ludzi (unikanie bliskości i wyrażania uczuć) i model „ja” (lęk przed porzuceniem i brakiem akceptacji). Na podstawie wyników uzyskanych na obu skalach badane osoby są klasyfikowane przy zastosowaniu analizy skupień lub analizy dyskryminacyjnej do czterech wymienionych prototypów przywiązania.

W polskiej adaptacji angielskie wyrażenia typu *romantic partner* lub *my partner* w twierdzeniach oryginalnych zostały zamienione na „matka/ojciec” lub „moja matka/mój ojciec” w wersjach mierzących odpowiednio style przywiązania do matki i do ojca.⁶ Czas gramatyczny czasowników, w oryginale teraźniejszy, w tłumaczeniu polskim został zmieniony na czas przeszły. Ponad jedna trzecia twierdzeń oryginalnych została wyłączona, ponieważ nie nadawały się do pomiaru przywiązania do rodziców lub miały zbyt niskie parametry statystyczne, obliczone w wyniku analizy twierdzeń. Ostatecznie, polska adaptacja ma cztery skale mierzące następujące style przywiązania: unikający do matki, unikający do ojca, lękowo-ambivalentny do matki i lękowo-ambivalentny do ojca. Odpowiedzi na twierdzenia udziela się na 7-stopniowych skalach. Wyniki oblicza się przez zsumowanie punktacji dla wszystkich twierdzeń danej skali. Wysoki wynik oznacza wysoki stopień nasilenia danego stylu przywiązania, niski wynik – niski stopień nasilenia.

Rzetelność skal została obliczona metodą Cronbacha ($n=302$, próbka polska) i wynosi ona odpowiednio 0,89 i 0,68 dla skal mierzących style przywiązania uni-

⁵ Ang. *secure, preoccupied, dismissing, fearful*.

⁶ Przygotowanie oddzielnych wersji dla matki i ojca jest podyktowane możliwością istnienia różnic w stylu przywiązania do każdego z rodziców u tej samej osoby (Bowlby, 1988). Może budzić pewne wątpliwości zasadność wykorzystania twierdzeń ECR, przeznaczonych do pomiaru przywiązania do partnera w romantycznym związku, w celu pomiaru przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Należy jednak zauważyć, że badania nad przywiązaniem do partnera w miłości romantycznej i stosowane w tych badaniach narzędzia wyrosły niejako z badań nad przywiązaniem dzieci do matek. Przystosowanie twierdzeń ECR do pomiaru przywiązania do rodziców w dzieciństwie było więc zabiegiem odwrotnym w stosunku do tego, jaki zastosowali badacze zainteresowani przywiązaniem osób dorosłych (zob. Shaver i in., 1988).

kający i lękowo-ambiwalentny do matki oraz 0,92 i 0,82 dla skal mierzących style przywiązania unikający i lękowo-ambiwalentny do ojca.

B. Przekład trzech spośród pięciu skal⁷ *Attachment Style Questionnaire* (ASQ) J. A. Feeney i in. 1994 (zob. Aneks 2). Skale te mierzą style przywiązania do rówieśników, które odpowiadają trzem stylom przywiązania osób dorosłych, zaproponowanym przez C. Hazan i P. R. Shavera (1987) w nawiązaniu do odkrytych przez M. Ainsworth i in. (1978) stylów przywiązania niemowląt do matek. Ponieważ twierdzenia kwestionariusza nie koncentrują się na pomiarze przywiązania do partnera w miłości romantycznej, narzędzie to nadaje się również do pomiaru przywiązania u młodzieży, jako że nie wszyscy dorastający mają za sobą doświadczenie romantycznego związku. Odpowiedzi na twierdzenia kwestionariusza udziela się w 7-stopniowych skalach. Wyniki oblicza się przez zsumowanie punktacji dla wszystkich twierdzeń danej skali. Wysoki wynik oznacza wysoki stopień nasilenia danego stylu przywiązania, niski wynik – niski stopień nasilenia.

Rzetelność skal została obliczona metodą Cronbacha i wynosi odpowiednio 0,77, 0,80 i 0,68 ($n=302$, próbka polska) dla skal mierzących styl bezpieczny, unikający i lękowo-ambiwalentny.

Omówione polskie wersje kwestionariuszy ECR i ASQ są – podobnie jak angielskojęzyczne oryginały – metodami pomiarowymi, przeznaczonymi do stosowania w celach badawczych.⁸

C. Pytania biograficzne. Wraz z kwestionariuszami przeznaczonymi do pomiaru stylów przywiązania osoby badane wypełniły arkusz biograficzny, na którym znajdowały się m.in. rubryki odnoszące się do płci, poziomu wykształcenia ojca i matki oraz liczby rodzeństwa.⁹

4. OSOBY BADANE

Badaniami została objęta młodzież uczęszczająca do trzecich i czwartych klas szkół średnich, w większości liceów ogólnokształcących, z Krakowa (technikum), Poznania, Sosnowca i Warszawy. Próbka badawcza liczy 302 osoby (151 dziewcząt i 151 chłopców). Średni wiek osób badanych wynosi 18,1 lat (18,0 dziewczęta i 18,2 chłopcy). Badania zostały przeprowadzone anonimowo w ramach zajęć lekcyjnych, w grupach liczących od 13 do 28 osób, w lutym i marcu 2001 r.

⁷ *Confidence, Discomfort with Closeness, Preoccupation with Relationship* (przetłumaczone do pomiaru stylów przywiązania do rówieśników, odpowiednio bezpiecznego, unikającego i lękowo-ambiwalentnego), *Relationship as Secondary, Need for Approval* (nieprzetłumaczone).

⁸ Trafność polskiej adaptacji ECR i polskiego przekładu trzech skal ASQ została zbadana metodą korelacji z *Kwestionariuszem Stosunków między Rodzicami a Dziećmi* (PCR) A. Roe i M. Siegelmana w autoryzowanym przekładzie W. S. Kowalskiego (1984) na grupie 84 uczennic i uczniów liceów ogólnokształcących. Zastosowanie PCR do walidacji polskich wersji ECR i ASQ motywowane jest faktem istnienia silnego teoretycznego i empirycznego związku między doświadczeniami w rodzinie pochodzenia i rozwojem stylu przywiązania. Zaobserwowane zależności między skalami ECR i ASQ a skalami kwestionariusza PCR generalnie przystają do oczekiwanych, co przemawia za zasadniczą trafnością teoretyczną obu narzędzi pomiarowych badaną metodą kwestionariusza. Odnośnie do uzyskanych wyników przeprowadzonych analiz korelacji zob. P. Marchwicki (2002). *Style przywiązania a właściwości tożsamości personalnej młodzieży. Analiza psychologiczna* (nieopublikowana rozprawa doktorska). Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

⁹ Podjęte badania są częścią szerszych badań, których wyniki zostały lub zostaną omówione w innych publikacjach.

5. WYNIKI I OMÓWIENIE

5.1. STYLE PRZYWIĄZANIA A PŁEĆ

W celu stwierdzenia, czy zachodzą istotne różnice w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od płci respondentów (hipoteza 1), został zastosowany test t Studenta dla próbek niezależnych. Poszczególne style przywiązania zostały potraktowane jako zmienna zależna, natomiast płeć respondentów – jako zmienna niezależna jakościowa. Otrzymane wyniki są zamieszczone w tabeli 1.

Tabela 1. Różnice w nasileniu stylów przywiązania w zależności od płci osób badanych

Styl przywiązania	Kobiety n=151		Mężczyźni n=151		Istotność różnic między średnimi	
	M _K	δ _K	M _M	δ _M	t	p
Unikający do matki	30,51	12,86	36,19	11,49	-4,04	0,000
Lęk.-amb. do matki	32,17	9,20	32,26	8,63	-0,08	n.i.
Unikający do ojca	38,89	14,44	41,15	12,12	-1,47	n.i.
Lęk.-amb. do ojca	37,62	12,67	37,03	10,58	0,44	n.i.
Bezp. do rówieśn.	38,07	7,26	36,37	7,44	2,00	0,05
Unikający do rówieśn.	30,73	8,33	32,15	8,10	-1,51	n.i.
Lęk.-amb. do rówieśn.	35,74	6,90	33,59	7,29	2,63	0,01

M_K, δ_K – średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe stylów przywiązania w grupie dziewcząt.
M_M, δ_M – średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe stylów przywiązania w grupie chłopców.

Przyjęta hipoteza została potwierdzona tylko w stosunku do trzech stylów przywiązania. U chłopców obserwuje się bardzo istotnie wyższą średnią dla unikającego stylu przywiązania do matki, zaś u dziewcząt – istotnie wyższe średnie dla bezpiecznego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rówieśników. Nie zostały natomiast zaobserwowane istotne różnice między średnimi dla lękowo-ambiwalentnych stylów przywiązania do ojca i do matki oraz dla unikających stylów przywiązania do ojca i do rówieśników. Na tych ostatnich chłopcy wykazują jednak nieistotną statystycznie tendencję do wyższych średnich.

Zaobserwowane u dziewcząt wyższe nasilenie bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników jest prawdopodobnie związane z zauważaną generalnie u kobiet tendencją do przypisywania większego niż mężczyźni znaczenia dobrej jakości relacji interpersonalnych. Podobnie, wyższe nasilenie lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rówieśników u dziewcząt może być związane z większą uwagą zwracaną przez kobiety na realne lub możliwe trudności pojawiające się w tych relacjach i z pragnieniem nadania im pozytywnego kształtu. Wyjaśnienie niższego nasilenia unikającego stylu przywiązania do matki w dzieciństwie u dziewcząt jest nieco trudniejsze. Można przypuszczać, że na wynik ten wywierają wpływ elementy charakterystyczne dla relacji matek z córkami, które sprawiają, że relacje te cechuje zasadniczo większa bliskość i intymność – będące przeciwieństwem sposobów, w jakich ujawnia się unikanie w przywiązaniu – niż relacje matek z synami. Do elementów tych można zaliczyć np. kobiecą goto-

wość i łatwość do okazywania sobie wyrazów uczucia, większą ilość czasu spędzaną razem na rozmowie i wykonywaniu różnego rodzaju zajęć. Należy jednak zauważyć, że wyjaśnienie to nie przystaje do opisu relacji córek z rodzicami podawanego w ramach psychoanalizy, zgodnie z którym bliższy jest stosunek dziewcząt do ojca niż do matki (Freud, 1994).

Uzyskane wyniki można porównać z rezultatami badań przeprowadzonych przez J. A. Feeney i in. (1994) wśród australijskich uczniów szkół średnich przy zastosowaniu *Attachment Style Questionnaire* (ASQ). Autorki zaobserwowały istotne różnice między średnimi – na rzecz dziewcząt – na skali *Confidence*, przetłumaczonej dla potrzeb naszych badań w celu pomiaru bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników, oraz – na rzecz chłopców – na skalach *Discomfort with Closeness* i *Relationship as Secondary*, z których pierwsza została przetłumaczona do pomiaru unikającego stylu przywiązania do rówieśników, druga zaś – nieprzetłumaczona – odpowiada bliskiemu stylowi unikającemu prototypowi przywiązania rezygnującego z modelu K. Bartholomew (1990). Jak widać, wyniki badań australijskich pokrywają się z rezultatami uzyskanymi dla bezpiecznego i – w mniejszym stopniu – dla unikającego stylu przywiązania do rówieśników. Jednak, J. A. Fenney i in. (1994) nie stwierdziły różnic w średnich na skalach ASQ mierzących lęk i ambiwalencję w przywiązaniu do rówieśników, podczas gdy u Polek zostało zaobserwowane istotnie wyższe nasilenie lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania.

5.2. STYLE PRZYWIĄZANIA A POZIOM WYKSZTAŁCENIA RODZICÓW

W celu zbadania różnic w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od poziomu wykształcenia rodziców (hipoteza 2) została zastosowana analiza wariancji z klasyfikacją jednoczynnikową, przeprowadzona osobno dla zmiennej niezależnej „wykształcenie matki” na stylach przywiązania do matki i osobno dla zmiennej niezależnej „wykształcenie ojca” na stylach przywiązania do ojca. W obu przypadkach do analizy wariancji zostały też włączone style przywiązania do rówieśników. W zmiennych niezależnych zostały wyróżnione trzy poziomy wykształcenia: zawodowe, średnie i wyższe. Ich liczebność odpowiada danym podanym w tabeli 2 (z analiz został wyłączony poziom wykształcenia podstawowego, z uwagi na niewielką liczbę rodziców należących do tej kategorii). Do zbadania istotności różnic między średnimi poszczególnych poziomów zmiennych niezależnych została zastosowana metoda porównań *post hoc* Tukeya (*metoda uczciwie istotnej różnicy*) w wariancie dla grup nierównych liczbowo.

Tabela 2. Poziom wykształcenia matek i ojców osób badanych

Wykształcenie	Kobiety		Mężczyźni	
	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec
Podstawowe	4	3	2	3
Zawodowe	15	47	26	46
Średnie	90	64	82	63
Wyższe	41	35	39	37
Brak danych	1	2	2	2

Style przywiązania a poziom wykształcenia matki. Wyniki przeprowadzonej analizy wariancji są zamieszczone w tabeli 3. Ani u dziewcząt, ani u chłopców nie zostały zaobserwowane statystycznie istotne globalne różnice między średnimi. Przyjęta hipoteza, zakładająca zachodzenie istotnych różnic w nasileniu stylów przywiązania w zależności od poziomu wykształcenia rodziców, nie została więc potwierdzona w stosunku do matek.

Tabela 3. Wyniki analizy wariancji na stylach przywiązania do matki w dzieciństwie i stylach aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji dla trzech poziomów zmiennej niezależnej „wykształcenie matki”

Wartość F i istot. stat.	Unikający do matki	Lęk.-amb. do matki	Bezpieczny do rówieśn.	Unikający do rówieśn.	Lęk.-amb. do rówieśn.
K O B I E T Y					
Wykształcenie matki: zawodowe n=15, średnie n=90, wyższe n=41.					
F	1,19	1,43	0,16	0,09	1,27
p	n. i.	n. i.	n. i.	n. i.	n. i.
M Ę Ż C Z Y Ź N I					
Wykształcenie matki: zawodowe n=26, średnie n=82, wyższe n=39.					
F	1,63	1,00	0,77	0,67	0,27
p	n. i.	n. i.	n. i.	n. i.	n. i.

Style przywiązania a poziom wykształcenia ojca. Wyniki przeprowadzonej analizy wariancji są zamieszczone w tabeli 4.

Tabela 4. Wyniki analizy wariancji na stylach przywiązania do ojca w dzieciństwie i stylach aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji dla trzech poziomów zmiennej niezależnej „wykształcenie ojca”

Wartość F i istot. stat.	Unikający do ojca	Lęk.-amb. do ojca	Bezpieczny do rówieśn.	Unikający do rówieśn.	Lęk.-amb. do rówieśn.
K O B I E T Y					
Wykształcenie ojca: zawodowe n=47, średnie n=64, wyższe n=35.					
F	5,99	1,91	1,71	3,59	3,76
p	0,005	n. i.	n. i.	0,05	0,05
M Ę Ż C Z Y Ź N I					
Wykształcenie ojca: zawodowe n=46, średnie n=63, wyższe n=37.					
F	1,80	0,16	0,59	4,07	3,46
p	n. i.	n. i.	n. i.	0,05	0,05

Istotne globalne różnice między średnimi zostały zaobserwowane w przypadku trzech stylów przywiązania w grupie dziewcząt – unikającego do ojca oraz unikającego i lękowo-ambiwalentnego do rówieśników oraz dwóch w grupie chłopców – unikającego i lękowo-ambiwalentnego do rówieśników.

W tabeli 5 są przedstawione wyniki badania istotności różnic między średnimi poszczególnych poziomów zmiennej niezależnej „wyszktałenie ojca”.

Tabela 5. Średnie arytmetyczne na poszczególnych poziomach zmiennej niezależnej „wyszktałenie ojca” i poziom istotności statystycznej różnic między średnimi (metoda porównań *post hoc* Tukeya w wariancie dla grup nierównych liczbowo)

Styl przywiązania	Poziom wykształcenia ojca		
	Wykształcenie zawodowe	Wykształcenie średnie	Wykształcenie wyższe
K O B I E T Y			
Unikający do ojca	39,47	34,98 ^c	45,20 ^c
Lęk.-amb. do ojca	39,91 ^a	35,38 ^a	38,86
Bezpieczny do rówieśn.	36,68 ^a	39,23 ^a	37,71
Unikający do rówieśn.	32,28 ^a	28,63 ^a	32,40
Lęk.-amb. do rówieśn.	37,67 ^b	34,00 ^b	36,37
M Ę Ż C Z Y Ź N I			
Unikający do ojca	44,00 ^a	39,95 ^a	39,84
Lęł.-amb. do ojca	37,70	37,16	36,55
Bezpieczny do rówieśn.	36,85	35,63	37,16
Unikający do rówieśn.	31,52	34,21 ^b	29,59 ^b
Lęk.-amb. do rówieśn.	36,00 ^b	32,46 ^b	32,92

a – $p < 0,1$, b – $p < 0,05$, c – $p < 0,01$.

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że córki ojców z wykształceniem średnim mają najwyższą średnią dla bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników i najniższe średnie dla unikających i lękowo-ambiwalentnych stylów przywiązania do ojca i do rówieśników, przy czym: w przypadku unikającego stylu przywiązania do ojca statystycznie istotna jest tylko różnica między średnimi córek ojców z wykształceniem średnim i wyższym; dla lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do ojca oraz unikającego do rówieśników różnice między średnimi córek ojców z wykształceniem zawodowym i średnim zbliżają się jedynie do granicy istotności; w przypadku lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rówieśników istotna jest tylko różnica między średnimi córek ojców z wykształceniem średnim i zawodowym; dla bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników różnica między średnimi córek ojców z wykształceniem zawodowym i średnim zbliża się jedynie do granicy istotności.

W grupie chłopców, synowie ojców z wykształceniem średnim nie wykazują tendencji – analogicznej do tej, która została zaobserwowana u dziewcząt – do najniższych średnich dla stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania. W przypadku unikającego stylu przywiązania do rówieśników synowie ojców z wykształceniem średnim wykazują nawet najwyższą średnią, przy czym statystycznie istotna jest tylko różnica między średnimi synów ojców z wykształceniem średnim i wyższym, natomiast w przypadku bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników – najniższą średnią, przy czym różnice między średnimi nie są statystycznie istotne. Dla unikającego stylu przywiązania do ojca oraz lękowo-

-ambiwalentnego do rówieśników najwyższą średnią wykazują synowie ojców z wykształceniem zawodowym, przy czym statystycznie istotna – w drugim przypadku – lub bliska granicy istotności – w pierwszym – jest różnica między średnimi synów ojców z wykształceniem średnim i zawodowym. Synowie ojców z wykształceniem zawodowym wykazują również nieistotną statystycznie tendencję do najwyższej średniej w przypadku lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do ojca.

Ponieważ jakość opieki ze strony rodziców wydaje się głównym czynnikiem odpowiedzialnym za kształtowanie się indywidualnych różnic w przywiązaniu, należałoby przyjąć, że hipotetyczny wpływ poziomu wykształcenia matki lub ojca na jakość przywiązania u dziecka dokonuje się pośrednio, przez wpływ na jakość opieki rodzicielskiej. Wpływ ten, przy założeniu zasadniczej ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do adolescencji, rozciągałby się także na style przywiązania do rówieśników. Uzyskane wyniki wskazują, że poziom wykształcenia matki nie należy do tych dalszych czynników, które przez wpływ na jakość interakcji matka-dziecko, wywierałyby wpływ na jakość modelu przywiązania dziecka. Jeśli chodzi o poziom wykształcenia ojca, to przynajmniej u dziewcząt obserwuje się pewną tendencję do niższego nasilenia stylów, będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania do ojca i do rówieśników, a ponadto tendencję do wyższego nasilenia bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników przy średnim wykształceniu ojca. Należałoby przyjąć, że tendencja ta jest prawdopodobnie wynikiem większej dostępności i wrażliwości na potrzeby córek ze strony ojców z wykształceniem średnim. Pozostaje jednak bez odpowiedzi pytanie, dlaczego to właśnie ojcowie z wykształceniem średnim, a nie np. z wyższym, mieliby wykazywać lepszą jakość opieki ojcowskiej w stosunku do córek i dlaczego tylko córek, a nie synów? Jako możliwą odpowiedź na pierwszą część tego pytania można wysunąć hipotezę, że rodzaj pracy wykonywanej przez ojców z wykształceniem średnim jest mniej stresujący niż ojców z wykształceniem zawodowym i wyższym, czego reperkusją byłoby mniejsze napięcie okazywane przez nich w środowisku rodzinnym, w tym m.in. bardziej pozytywne odnoszenie się do córek, co z kolei wpływałoby na lepszą jakość modelu przywiązania u dziewcząt.

5.3. STYLE PRZYWIĄZANIA A LICZBA RODZEŃSTWA

W celu stwierdzenia występowania różnic w nasileniu poszczególnych stylów przywiązania w zależności od liczby rodzeństwa został zastosowany test t Studenta dla próbek niezależnych.¹⁰ Różnice zostały zbadane między grupą jedyna-

---

¹⁰ Zastosowanie testu t Studenta przy liczebności grup poniżej 30 osób wymaga wykazania, że rozkład nasilenia poszczególnych stylów przywiązania w porównywanych grupach nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego, oraz że wariancje są homogeniczne. Normalność rozkładu została zbadana przy zastosowaniu testu Kołgomorowa-Smirnnowa, zaś jednorodność wariancji – przy zastosowaniu testu Levene'a. Rozkłady nasilenia poszczególnych stylów przywiązania w porównywanych grupach nie wykazują istotnego odchylenia od rozkładu normalnego. Heterogeniczność wariancji została stwierdzona jedynie u dziewcząt dla unikającego stylu przywiązania do ojca i dla bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników (w obu przypadkach $p < 0,05$). Dlatego też wyniki testu Studenta otrzymane dla tych stylów przywiązania w grupie dziewcząt należy traktować z pewną ostrożnością.

czek ($n=22$) i grupą dziewcząt z dwójką¹¹ lub więcej rodzeństwa ($n=34$), oraz między grupą jedynaków ($n=16$) i grupą chłopców z trójkę lub więcej rodzeństwa ($n=22$). Zostały więc wzięte pod uwagę grupy ze skrajną liczbą rodzeństwa: brak rodzeństwa i przynajmniej dwójka/trójka rodzeństwa. Otrzymane wyniki są zamieszczone w tabeli 6.

Tabela 6. Różnice w nasileniu stylów przywiązania między jedynaczkami/jedynakami i osobami z dwójką/trójką lub więcej rodzeństwa

KOBIECY						
Styl przywiązania	Dwójka i więcej rodzeństwa $n=34$		Jedynaczki $n=22$		Istotność różnic	
	M_1	d_1	M_2	d_2	t	p
Unikający do matki	30,62	12,86	27,73	15,49	0,76	n. i.
Lęk-amb. do matki	31,44	10,00	29,86	11,54	0,54	n. i.
Unikający do ojca	41,97	10,50	34,14	16,02	2,21	0,05
Lęk.-amb. do ojca	38,65	11,93	32,14	12,74	1,94	0,1
Bezpieczny do rówieśn.	37,44	6,15	37,32	9,52	0,59	n. i.
Unikający do rówieśn.	31,74	8,40	30,59	8,86	0,49	n. i.
Lęk.-amb. do rówieśn.	33,38	6,74	35,91	8,31	-1,25	n. i.
MĘZCZYŹNI						
Styl przywiązania	Trójka i więcej rodzeństwa $n=22$		Jedynacy $n=16$		Istotność różnic	
	M_1	d_1	M_2	d_2	t	p
Unikający do matki	40,95	8,49	33,38	10,09	2,51	0,05
Lęk-amb. do matki	32,77	7,42	28,19	7,35	1,89	0,1
Unikający do ojca	47,04	12,06	36,50	12,68	2,60	0,05
Lęk.-amb. do ojca	34,77	10,42	33,56	11,50	0,33	n. i.
Bezp. do rówieśn.	35,45	6,59	36,63	8,16	-0,49	n. i.
Unikający do rówieśn.	31,91	7,01	32,44	9,87	-0,19	n. i.
Lęk.-amb. do rówieśn.	34,55	7,89	32,00	7,34	1,01	n. i.

M_1, δ_1 – średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe poszczególnych stylów przywiązania w grupach osób z dwójką/trójką rodzeństwa lub więcej.

M_2, δ_2 – średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe poszczególnych stylów przywiązania w grupach jedynaczek/jedynaków.

Na podstawie wyników zamieszczonych w tabeli 6 można stwierdzić, że hipoteza 3, zakładająca zachodzenie istotnych różnic w nasileniu stylów przywiązania w zależności od liczby rodzeństwa, została potwierdzona tylko w stosunku do niektórych stylów przywiązania do rodziców. Dziewczęta z rodzeństwem wy-

¹¹ Ponieważ grupa dziewcząt z trójką lub więcej rodzeństwa liczyła tylko 9 osób, została do nich dołączona grupa 25 dziewcząt z dwójką rodzeństwa.

kazują (w porównaniu z jedynaczkami) wyższe średnie dla unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do ojca, przy czym dla pierwszego różnica między średnimi jest statystycznie istotna, natomiast dla drugiego – zbliża się jedynie do granicy istotności. Ponadto, u dziewcząt z rodzeństwem obserwuje się nieistotną statystycznie tendencję do wyższych średnich dla unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do matki. Chłopcy z rodzeństwem wykazują w porównaniu z jedynakami istotnie wyższe średnie dla unikających stylów przywiązania do rodziców. Ponadto, obserwuje się u nich wyższą średnią dla lękowo-ambiwalentnych stylów przywiązania do matki i do ojca, przy czym w pierwszym przypadku różnica między średnimi zbliża się jedynie do granicy istotności, natomiast w drugim – nie jest statystycznie istotna. Dla stylów przywiązania do rówieśników nie zostały zaobserwowane istotne różnice między średnimi osób z rodzeństwem i jedynakami lub jedynaczkami. Nie obserwuje się również jednoznacznych nieistotnych tendencji do różnic między średnimi dla tych stylów.

Wydaje się, że uzyskane wyniki można odnieść do prawdopodobnych różnic w jakości opieki ze strony rodziców nad dziećmi w rodzinach z trójką/czwórką i więcej dzieci oraz w rodzinach z jednym tylko dzieckiem. Można bowiem przypuszczać, że matki i ojcowie z większą liczbą dzieci nie mogą poświęcić całej swojej uwagi tylko jednemu z nich, ale muszą ją dzielić na każde z posiadanego potomstwa. Matki i ojcowie jedynaczek i jedynaków mają natomiast prawdopodobnie i więcej czasu, i większą możliwość poświęcenia uwagi swojemu dziecku. Dlatego jedynaczki i jedynacy cieszą się prawdopodobnie lepszą jakością opieki ze strony rodziców, czego wyrazem jest tendencja do mniejszego nasilenia stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania do rodziców. Zgodnie z przedstawioną interpretacją, można przypuszczać, że jedynaczki i jedynacy wykazują wyższe nasilenie bezpiecznych stylów przywiązania do rodziców w porównaniu z osobami z dwójką/trójką i więcej rodzeństwa. Niestety, ponieważ w przeprowadzonych badaniach style te nie były mierzone, przypuszczenie to pozostaje hipotezą, która wymaga empirycznej weryfikacji.

5.4. CIĄGŁOŚĆ STYLÓW PRZYWIĄZANIA OD DZIECIŃSTWA DO ADOLESCENCJI

Retrospektywny pomiar stylów przywiązania do rodziców w dzieciństwie i stylów aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji pozwolił na uwzględnienie w badaniach zagadnienia ciągłości stylów przywiązania. W celu zweryfikowania hipotezy, zakładającej istnienie zasadniczej ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do adolescencji (hipoteza 4), zostały obliczone współczynniki korelacji Pearsona między stylami przywiązania do rodziców i stylami przywiązania do rówieśników. Otrzymane wyniki są zamieszczone w tabeli 7.

W grupie dziewcząt, odpowiadające sobie unikające i lękowo-ambiwalentne style przywiązania do rodziców i do rówieśników wykazują zgodnie z oczekiwaniem istotne zależności dodatnie. Związki unikających i lękowo-ambiwalentnych stylów przywiązania do rodziców z bezpiecznym stylem przywiązania do rówieśników są ujemne, co również jest zgodne z oczekiwaniem, przy czym współczynniki korelacji między unikającym i lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania

do ojca a bezpiecznym stylem przywiązania do rówieśników nie osiągają poziomu istotności statystycznej.

Tabela 7. Współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rodziców w dzieciństwie a stylami aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji

Styl przywiązania	Bezpieczny do rówieśników	Unikający do rówieśników	Lęk.-amb. do rówieśników
K O B I E T Y n=151			
Unikający do matki	-0,29 p<0,000	0,33 p<0,000	0,05 n. i.
Lęk.-amb. do matki	-0,27 p<0,001	0,32 p<0,000	0,41 p<0,000
Unikający do ojca	-0,10 n. i.	0,25 p<0,005	0,11 n. i.
Lęk.-amb. do ojca	-0,07 n. i.	0,06 n. i.	0,30 p<0,000
M Ę Ż C Z Y Ź N I n=151			
Unikający do matki	-0,32 p<0,000	0,27 p<0,001	0,07 n. i.
Lęk.-amb. do matki	0,08 n. i.	0,11 n. i.	0,41 p<0,000
Unikający. do ojca	-0,31 p<0,000	0,27 p<0,001	0,18 p<0,05
Lęk.-amb. do ojca	-0,04 n. i.	-0,01 n. i.	0,46 p<0,000

W grupie chłopców, podobnie jak u dziewcząt, odpowiadające sobie unikające i lękowo-ambiwalentne style przywiązania do rodziców i do rówieśników wykazują istotne związki dodatnie. Ponadto, można zaobserwować zgodne z oczekiwaniami istotne zależności ujemne między unikającymi stylami przywiązania do rodziców a bezpiecznym stylem przywiązania do rówieśników. Jednak związki między tym stylem i lękowo-ambiwalentnymi stylami przywiązania do rodziców nie są statystycznie istotne.

Wielkości otrzymanych współczynników korelacji są raczej niskie lub umiarkowane. Oscylują one w większości przypadków wokół wartości 0,30 i tylko w trzech przypadkach przekraczają nieznacznie wartość 0,40. Jednak ich układ jest zasadniczo zgodny z przyjętą hipotezą. Tak więc, można uznać, że uzyskane wyniki analizy korelacji między stylami przywiązania do rodziców i do rówieśników przemawiają na korzyść hipotezy o zasadniczej ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do okresu adolescencji. Należy jednak zauważyć, że raczej niskie wartości współczynników korelacji wskazują, że ciągłość ta nie jest doskonała. Uzyskane rezultaty są więc zasadniczo zbieżne z wynikami przeprowadzonych dotychczas badań nad tym zagadnieniem, omówionymi w punkcie 1.3.

6. WNIOSKI

Zostały zaobserwowane istotne różnice lub nieistotne statystycznie tendencje do różnic w nasileniu przynajmniej niektórych stylów przywiązania w zależności od płci, poziomu wykształcenia ojca – ale nie matki – oraz liczby posiadanego rodzeństwa.

Istotne różnice w zależności od płci zostały odnotowane tylko dla unikającego stylu przywiązania do matki – silniejsze nasilenie u chłopców – oraz dla bezpiecznego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rówieśników – silniejsze nasilenie u dziewcząt. Różnice te są prawdopodobnie związane z odmiennymi cechami relacji córek i synów z matkami oraz odmiennym podejściem obu płci do relacji interpersonalnych.

Wyraźny schemat różnic w nasileniu stylów przywiązania w zależności od poziomu wykształcenia ojca został zaobserwowany jedynie u dziewcząt: córki ojców z wykształceniem średnim wykazują tendencję do niższego nasilenia stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania tak do ojca, jak i do rówieśników oraz do wyższego nasilenia bezpiecznego stylu przywiązania do rówieśników. Pewne różnice w nasileniu stylów przywiązania związane z poziomem wykształcenia ojca widoczne są również u chłopców. Nie układają się one jednak w podobny schemat jak u dziewcząt.

Tak u dziewcząt, jak i u chłopców z rodzeństwem, w porównaniu z jedynaczkami i jedynakami, została zaobserwowana tendencja do wyższego nasilenia stylów będących wyrazem zaburzonej więzi przywiązania do rodziców, przy czym dla stylów unikających jest ona zasadniczo statystycznie istotna. Tendencja ta nie uwidacznia się jednak w przypadku stylów przywiązania do rówieśników.

Zaobserwowane różnice w nasileniu stylów przywiązania w zależności od poziomu wykształcenia ojca i liczby rodzeństwa należy prawdopodobnie odnieść do związku tych zmiennych z jakością opieki ze strony rodziców nad dziećmi. W tym kontekście liczbę posiadanych dzieci oraz – w nieco słabszym stopniu – poziom wykształcenia ojca można zaliczyć do tych dalszych czynników, które wywierają prawdopodobnie wpływ na jakość modelu przywiązania przez wpływ na jakość interakcji rodzic-dziecko.

Wyniki badań dotyczące ciągłości stylów przywiązania przystają zasadniczo do rezultatów prac prowadzonych w innych kontekstach kulturowych. Wskazują one bowiem na umiarkowaną ciągłość w modelu przywiązania od dzieciństwa do okresu adolescencji. Fakt, że jest ona umiarkowana, wskazuje na obecność i działanie czynników, które mogą przyczyniać się do przerwania tej ciągłości.

Należy zauważyć, że niektóre analizy danych zawarte w niniejszym opracowaniu są oparte na grupach niewielkich liczbowo, dlatego otrzymane w tych przypadkach wyniki badań wymagają potwierdzenia na bogatszym materiale.

Pewnym mankamentem przeprowadzonych badań jest nieuwzględnienie pomiaru stylów bezpiecznego przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Pomiar tych stylów pozwoliłby z pewnością na uzyskanie pełniejszego obrazu zależności w zakresie podjętych problemów. Jest to zarazem jeden z postulatów dla przyszłych prac badawczych dotyczących zagadnień związanych ze stylami przywiązania. Z postulatem tym wiąże się potrzeba konstrukcji lub adaptacji odpowiednich wielotwierdzeniowych narzędzi pomiarowych.

BIBLIOGRAFIA

- Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M., Witting, B. A. (1969). Attachment and the exploratory behaviour of one-year-olds in a strange situation. W: B. M. Foss (red.), *Determinants of infant behaviour. IV*. London: Methuen, 113-136.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test for a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bartholomew, K., Shaver, P. R. (1998). Methods of assessing adult attachment: Do they converge? W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship*. New York: The Guilford Press, 25-45.
- Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application*. New York: The Guilford Press, 249-264.
- Belsky, J., Rosenberg, K., Crnic, K. (1995). The origins of attachment security: „Classical” and contextual determinants. W: S. Godberg, R. Muir, J. Kerr (red.), *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives*. Hillsdale: The Analytic Press, 153-183.
- Bowlby, J. (1969). *Attaccamento e perdita. Vol. I. L'attaccamento alla madre*. Torino: Bollati Boringhieri. 1999.
- Bowlby, J. (1973). *Attaccamento e perdita. Vol. II. La separazione dalla madre: Angoscia e rabbia*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Bowlby, J. (1980). *Attaccamento e perdita. Vol. III. La perdita della madre: Tristezza e depressione*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Bowlby, J. (1988). *Una base sicura: Applicazioni cliniche della teoria dell'attaccamento*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., Shaver P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship*. New York: The Guilford Press, 46-76.
- Cassidy, J., Shaver, P. R. (1999) (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application*. New York: The Guilford Press.
- DeWolff, M. S., van Ijzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Feeney, J. A., Noller, P., Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment. W: M. B. Sperling, W. H. Berman (red.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives*. New York: The Guilford Pres, 128-152.
- Fraley, R. C., Waller, N. G. (1998). Adult attachment patterns: A test of the topological model. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship*. New York: The Guilford Press, 77-114.
- Freud S. (1994). *Wstęp do psychoanalizy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Goldsmith, H. N., Alansky, J. A. (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 805-816.
- Griffin, D. W., Bartholomew, K. (1994). Models of the self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 430-445.
- Hazan, C., Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Klohnen, E. C., Bera, S. (1998). Behavioral and experiential patterns of avoidantly and securely attached women across adulthood: A 31-year longitudinal perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 211-223.
- Kowalski, S. (1984). *Kwestionariusz stosunków między rodzicami a dziećmi A. Roe i M. Siegelmana*. Warszawa: Wydawnictwo Radia i Telewizji.
- Rothbard, J. C., Shaver P. R. (1994). Continuity of attachment across the life span. W: M. B. Sperling, W. H. Berman (red.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives*. New York: The Guilford Press, 31-71.
- Shaver, P. R., Hazan, C., Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. W: R. J. Sternberg, M. Barnes (red.), *The psychology of love*. New Haven: Yale University Press, 68-99.
- Simpson, J. A., Rholes, W. S. (1998). Attachment in adulthood. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship*. New York: The Guilford Press, 3-21.
- van den Boon, D. (1990). Preventive intervention and the quality of mother-infant interaction and infant exploration in irritable infants. W: W. Koops, i in. (red.), *Development psychology behind the dikes*. Amsterdam: Eburon, 249-270.
- van Ijzendoorn, M. H., Juffer, M., Duyvesteyn, M. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 225-248.
- Vaughn, B. E., Bost, K. K. (1999). Attachment and temperament: Redundant, independent, or interacting influences on interpersonal adaptation and personality development?

ANEKS 1

Polska adaptacja *Experiences in Close Relationships* (Brennan i in. 1998).¹²

u – styl unikający, l-a – styl lękowo-ambiwalentny, 1 – twierdzenia ze skalą 1-7, 2 – twierdzenia ze skalą 7-1¹³, R – twierdzenia o punktacji odwróconej.

¹² Instrukcja. Niniejszy kwestionariusz zawiera twierdzenia, które dotyczą wspomnień odnoszących się do twoich relacji z matką/ojcem zanim ukończyłeś(aś) 11-12 lat. Przeczytaj każde twierdzenie oddzielnie, zwracając uwagę na jego treść i odpowiedź, w jakim stopniu zgadzasz się lub nie zgadzasz z jego treścią, korzystając przy tym z podanej niżej skali: 1 – Zdecydowanie nie zgadzam się. 2 – Nie zgadzam się. 3 – Raczej nie zgadzam się. 4 – Nie mogę się zdecydować. 5 – Raczej zgadzam się. 6 – Zgadzam się. 7 – Zdecydowanie zgadzam się. Przykład: „Nie bałem (am) się powiedzieć matce, że dostałem (am) w szkole zły stopień”. Jeżeli z tym twierdzeniem zdecydowanie zgadzasz się, zaznacz 7, jeżeli zdecydowanie nie zgadzasz się, zaznacz 1, jeżeli nie możesz zdecydować się, zaznacz 4 itd. Zauważysz na pewno, że wiele twierdzeń jest podobnych. Nie ma jednak całkowicie takich samych.

¹³ W celu ograniczenia zjawiska „halo-efektu” i preferencji pozycji skale umieszczone przy poszczególnych twierdzeniach otrzymały zmienną kolejność punktowania, to jest raz cyfry biegną w porządku wzrastającym od 1 do 7, a raz w porządku malejącym od 7 do 1.

Wersja M

1. Wolałem(am) nie pokazywać matce tego, co naprawdę czułem(am) i myślałem(am). (*u1*)
2. Dużo się martwiłem(am) o swoje relacje z matką. (*l-a1*)
3. Bardzo się bałem(am), że mogę utracić matkę. (*l-a2*)
4. Zwierzanie się matce przychodziło mi z trudem. (*u2*)
5. Często pragnąłem/pragnęłam, aby uczucia mojej matki wobec mnie były tak silne, jak moje wobec niej. (*l-a1*)
6. Nie sprawiało mi trudności dzielenie się z matką swoimi osobistymi myślami i odczuciami. (*u2R*)
7. Potrzebowałem(am) wielu zapewnień, że jestem przez matkę kochany(a). (*l-a2*)
8. Dość łatwo przychodziło mi przytulenie się do matki. (*u1R*)
9. Gdy nie potrafiłem(am) skłonić matki do okazania mi zainteresowania, irytowałem(am) się lub gniewałem(am). (*l-a2*)
10. Mówiłem(am) matce o wszystkim. (*u2R*)
11. Zazwyczaj rozmawiałem(am) z matką o swoich problemach i zmartwieniach. (*u1R*)
12. Było mi łatwo zaufać matce. (*u2R*)
13. Czułem(am) się rozgoryczony(a), gdy mojej matki nie było w pobliżu tak często, jakbym tego chciał(a). (*l-a1*)
14. Nie było dla mnie problemem poprosić matkę o słowa pociechy, radę lub pomoc. (*u1R*)
15. Czułem(am) się zawiedziony, gdy moja matka była nieobecna wtedy, kiedy jej potrzebowałem. (*l-a2*)
16. Zwrócenie się do matki w potrzebie było dla mnie dużą pomocą. (*u1R*)
17. Czułem(am) się winny(a), gdy moja matka nie była ze mnie zadowolona. (*l-a2*)
18. Zwracałem(am) się do matki z wieloma sprawami, również, gdy potrzebowałem(am) pocieszenia i otuchy. (*u1R*)
19. Nie lubiłem(am), gdy moja matka spędzała czas z dala ode mnie. (*l-a1*)

Wersja O

1. Czasami czułem(am), że przymuszam ojca, aby okazał mi więcej uczucia, więcej przywiązania. (*l-a1*)
2. Czułem(am) się skrupowany, gdy mój ojciec chciał być przy mnie bardzo blisko. (*u2*)
3. Zwracałem się do ojca z wieloma sprawami, również, gdy potrzebowałem pocieszenia i otuchy. (*u1R*)
4. Dużo się martwiłem(am) o swoje relacje z ojcem. (*l-a1*)
5. Zazwyczaj rozmawiałem(am) z ojcem o swoich problemach i zmartwieniach. (*u2R*)
6. Nie sprawiało mi trudności dzielenie się z ojcem swoimi osobistymi myślami i odczuciami. (*u1R*)
7. Martwiłem(am) się, że nie obchodzę mojego ojca tak bardzo, jak on mnie. (*l-a2*)

8. Dość łatwo przychodziło mi przytulenie się do ojca. (*u2R*)
9. Zwrócenie się do ojca w potrzebie było dla mnie dużą pomocą. (*u1R*)
10. Czułem(am) się winny(a), gdy mój ojciec nie był ze mnie zadowolony. (*l-a2*)
11. Nie było dla mnie problemem poprosić ojca o słowa pociechy, radę lub pomoc. (*u2R*)
12. Gdy nie potrafiłem(am) skłonić ojca do okazania mi zainteresowania, irytowałem(am) się lub gniewałem(am). (*l-a1*)
13. Było mi łatwo zaufać ojcu. (*u1R*)
14. Potrzebowałem(am) wielu zapewnień, że jestem przez ojca kochany(a). (*l-a2*)
15. Czułem(am) się zawiedziony, gdy mój ojciec był nieobecny wtedy, kiedy go potrzebowałem(am). (*l-a2*)
16. Nie lubiłem(am), gdy mój ojciec spędzał czas z dala ode mnie. (*l-a1*)
17. Bardzo się bałem(am), że mogę utracić ojca. (*l-a2*)
18. Wołałem(am) nie pokazywać ojcu tego, co naprawdę czułem(am) i myślałem(am). (*u2*)
19. Czułem(am) się rozgoryczony(a), gdy mojego ojca nie było w pobliżu tak często, jakbym tego chciał(a). (*l-a1*)
20. Zwierzanie się ojcu przychodziło mi z trudem. (*u1*)
21. Często pragnąłem/pragnęłam, aby uczucia mojego ojca wobec mnie były tak silne, jak moje wobec niego. (*l-a2*)

ANEKS 2

Polska wersja *Attachment Style Questionnaire* (Feeney i in. 1994)¹⁴

b – styl bezpieczny, u – styl unikający, l-a – lękowo-ambiwalentny, R – twierdzenia o punktacji odwróconej.

1. Ogólnie biorąc, jestem osobą wartą zainteresowania. (*b*)
2. Pozwalam się łatwiej poznać niż większość ludzi. (*b*)
3. Jestem przekonany(a), że inni ludzie będą przy mnie, gdy będę ich potrzebował. (*b*)
4. Wolę polegać raczej na sobie niż na innych. (*u*)
5. Jest mi trudno zaufać innym ludziom. (*u*)
6. Jest mi trudno polegać na innych. (*u*)
7. Stwierdzam, że inni niechętnie zbliżają się do mnie tak blisko, jakbym tego pragnął. (*l-a*)
8. Nawiązywanie bliskich relacji z innymi ludźmi przychodzi mi względnie łatwo. (*b*)

¹⁴ Instrukcja. Niniejszy kwestionariusz zawiera twierdzenia dotyczące twoich obecnych relacji z innymi ludźmi (np. z rówieśnikami). Przeczytaj każde twierdzenie oddzielnie, zwracając uwagę na jego treść i odpowiedz, w jakim stopniu zgadzasz się lub nie zgadzasz z jego treścią, korzystając przy tym z podanej niżej skali: 1 – Zdecydowanie nie zgadzam się. 2 – Nie zgadzam się. 3 – Raczej nie zgadzam się. 4 – Nie mogę się zdecydować. 5 – Raczej zgadzam się. 6 – Zgadzasz się. 7 – Zdecydowanie zgadzam się. Przykład: „Lubię przebywać w towarzystwie innych ludzi”. Jeżeli z tym twierdzeniem zdecydowanie zgadzasz się, zaznacz 7, jeżeli zdecydowanie nie zgadzasz się, zaznacz 1, jeżeli nie możesz zdecydować się, zaznacz 4 itd. Zauważysz na pewno, że wiele twierdzeń jest podobnych. Nie ma jednak całkowicie takich samych.

9. Łatwo ufam innym. (*u*) (*R*)
10. Nie sprawia mi trudności poleganie na innych ludziach. (*u*) (*R*)
11. Obawiam się, że nie obchodzę innych tak bardzo, jak oni mnie. (*l-a*)
12. Mam mieszane uczucia, jeśli chodzi o bliskie kontakty z ludźmi. (*u*)
13. Gdy chcę się zbliżyć do innych, czuję się tym skrępowany(a). (*u*)
14. Jest dla mnie bardzo ważne, aby być z kimś w bliskiej relacji. (*l-a*)
15. Bardzo się przejmuję moimi stosunkami z innymi ludźmi. (*l-a*)
16. Zastanawiam się, jak bym sobie poradził(a) bez kogoś, kto mnie kocha.
(*l-a*)
17. Czuję się pewnie w stosunkach z innymi ludźmi. (*b*)
18. Często czuję się odrzucony(a) lub samotny(a). (*l-a*)
19. Martwię się często, że tak naprawdę to nie pasuję do innych ludzi. (*b*) (*R*)
20. Ludzie mają swoje własne problemy, więc nie zawracam im głowy moimi. (*u*)
21. Jeśli czasem coś mnie gnębi, inni są przeważnie tego świadomi i okazują mi troskę. (*b*)
22. Jestem pewien/pewna, że inni ludzie będą mnie lubić i szanować. (*b*)
23. Irytuje mnie nieobecność innych wtedy, kiedy ich potrzebuję. (*l-a*)
24. Ludzie często mnie rozczarowują. (*l-a*)